

בני ישראל והים – כח ימי יהודי בימי קדם

מאת: יהודה בן-צור

מקובל לחשוב שהיהודים אינם עם של יורדי-ים. אך גם בימי קדם, כמו בימינו אנו, הושפעו מהחשיבות האיסטרטגית של הגישה בדרך הים לארץ, הן לצורך הגנת העורף ההתיישבותי והן לצורך הנגישות לסחר הימי. למדנו מההיסטוריה הקדומה שלהעדר כח ימי ומסורת ימית יש מחיר, ובעת החדשה הפקנו את הלקחים ובנינו צי מודרני ורב עוצמה ששורשיו החלו להתפתח עוד בתקופת המנדט הבריטי.

תקופת ההתנחלות בכנען (כ- 1,200 לפני ספה"נ)

התנ"ך משופע בתיאורי ים. בספר תהילים מצויות התייחסויות רבות לים, להמון גליו, למשברי ים וכיו"ב. בחלוקת שטחי ההתנחלות לשבטים, הוטלה משימת "כיבוש הים" – במשמעותה המסחרית - על שבט זבולון, כנאמר ב"ברכת יעקב": "זבולן לחוף ימים ישכן והוא לחוף אניית וירכתו על צידן", שגם משה חזר עליה וברך: "שמח זבולן בצאתך... כי שפע ימים יינקו" ועל שבט דן, ש"כבש על נקלה את העיר יפו וסביבותיה שנפלו בגורלו לרשת¹, כנאמר בספר יהושע (י"ט). התנגדות האמורי, כנאמר בספר שופטים א' (ל"ד) "וילחצו... את בני דן ההרה, כי לא נתנו לרדת לעמק" והפלישה הימית של "גויי הים", הפלשתים (כ- 1.200 לפני ספה"נ), שהתנחלו ברצועת החוף, מנעה את ההיאחזות העברית ברצועת החוף ו"אפילו יפו, נמל "הבית" של ירושלים, לא הייתה זמן רב בידי היהודים"².

תקופת המלכים

החל מתקופתו של דוד המלך, שכבש את חלקה הצפוני של רצועת החוף, אנו עדים להתפתחות הסחר הימי שהובילה מאוחר יותר להשתלטות על כול הרצועה. חירם, מלך צור סיפק לשלמה עצים מהלבנון, שהושטו ליפו על גבי רפסודות ועדיין "לא ברור בידי מי נמצאה אז עיר חוף זו. רק בימי חזקיהו בן אחז, שמרד באשור וכבש את ערי הפלשתים עד עזה, באה גם יפו תחת שלטון יהודה"³. הניסיון היהודי הראשון להפליג למרחבי הים נעשה בים האדום. שלמה המלך בנה אניות בעציון גבר (ליד אילת), אך נאלץ להשתמש בעבדי חירם כספנים. אחריו ניסה את כוחו גם יהושפט, אבל אוניותיו נשברו בעציון גבר. האדומים לא ראו בעין יפה את השתלטות היהודים על עיר חוף זו. "אחרי מות יהושפט מרד אדום ביהודה ועציון גבר נקרעה מארץ ישראל. אולם לאחר שאמציה בן יואש הכה את אדום.. הקים בנו עזריה את העיר אילת.. בימי..נכדו של עזריה, עלה רצין מלך ארם..וינשל את היהודים מאילת.."⁴.

התקופה החשמונאית-רומית

ההתבצרות היהודית הממשית בחוף הים התיכון החלה בתקופת החשמונאים. רק בתקופת הורדוס - קרוב לוודאי בהשפעת הרומאים - אנו נתקלים, לראשונה, בתופעה של קיום גרעיני צי מלחמה יהודי, שהושמדו במהלך הכיבוש הרומי וחיסול העצמאות המדינית.

א. תקופת מלכותו של הורדוס

מרקוס אגריפה, סנטור ומצביא ראשון במעלה באימפריה הרומית, משל בפרובינציות ובממלכות בעלות הברית של רומא במזרח. הורדוס, שהיה בן טיפוחיו, "ביסס את צבאו על היסודות הקודמים של המבנה הצבאי החשמונאי...הצבא הזה בגלגוליו השונים היה מורכב מצד אחד מאיכרי ארץ ישראל היהודית ומצד שני היו בו יחידות של חיל שכירים...להורדוס היה גם צי מלחמה. בשנת 14 לפני ספה"נ עמד הורדוס בראש ספינות שהצטרפו למרקוס אגריפה בים

¹ שמואל טולקובסקי, "תולדות יפו", הוצאת אריאל 2001, עמ' 18.

² לקוח ממאמר של ד. בן-גוריון, "למרחבי הים" – פורסם ב"משמרות" בשנות ה-40.

³ שם.

⁴ שם וכן בספר מלכים.

השחור. הנמל החדש והגדול של קיסריה יכול היה לשמש בסיס חשוב לצי של הורדוס" ("מלכותו של הורדוס", מנחם שטרן. הוצאה לאור- משה"ב, 1992⁵).

ב. תקופת "המרד הגדול" ברומאים (70-66 לסה"נ)

רקע היסטורי כללי: בשנת 66 לספירה, כאשר פרובינציית יהודה הייתה נתונה תחת כיבוש האימפריה הרומית, פרץ המרד, שיכונה לאחר מכן "המרד הגדול". לאחר הצלחות ראשוניות של המורדים, שלחו הרומאים את שר הצבא אספסיאנוס ובנו טיטוס לדכא את המרד. שיאם של הקרבות היה בשנת 70 לספירה, עם כישלון המרד, כיבוש ירושלים והחרבת בית המקדש על ידי טיטוס. הרומאים חגגו את ניצחונם בסדרת אירועים, שהסתיימו בהצעת שבויים רבים ברומא במצעד ניצחון ("טריומף") שבו גם הוצגו בפומבי כלים מבית המקדש. המצעד הונצח בתבליט על קשת ניצחון, היא קשת טיטוס המפורסמת אותה ניתן לראות בימינו בין עתיקות רומא, בסמוך לקולוסיאום.

בתקופה שקדמה למרד, נקבצו ביפו ההרוסה פליטים רבים ובנוה מחדש. יוסף בן-מתתיהו (פלביוס) טוען: "ויען אשר נבצר מהם לפשט על מקומות היבשה.. על כן שמו את פניהם לשד הים. הם בנו להם ספינות שודדים רבות והרבו לעשות שד וחמס בדרך הים אשר בין סוריה וכנען (פניקיה) ובין ארץ מצרים, עד אשר לא יכלה עוד אוניה להפליג בים הזה מפחדם וממוראם".

אספסיאנוס החליט לסלק את המטרד האסטרטגי-טקטי הזה לפני עלותו לירושלים. את הקרב מתאר יוסף בן מתתיהו: "ולעיר יפו אין נמל.. כי שפת הים היא שם כמעט שורת רכסים ישרה, ורק משני קצותיה היא מתעקלת מעט.. ורוח הצפון סוער.. ומעלה משברים חזקים לפני הסלעים.. ועל כן קשה מפרץ הים הזה ליורדי האניות.. במקום הזה עמדו הפעם אנשי יפו בספינותיהם, ופתאום קם עליהם רוח סערה.. הנקרא בפי יורדי הים הזה בשם "רוח הצפון השחור" והטביע ספינות רבות בהתנגחן אישה עם רעותה וספינות אחרות נפץ אל הסלעים. ורבים לא מצאו עצה בלתי-אם להימלט נגד הזרם אל לב הים, כי יראו מצוקי הסלעים אשר בחוף ומהרומאים העומדים עליהם, ושם כסו עליהם גלי הים, אשר עלו למרום בסערה.. ורבים..מצאו להם קבר בגלי הים, ורבים נפצו במפלת הספינות..ומספר הפגרים, אשר הקיא הים, היה ארבעת אלפים ומאתים.. את העיר.. הפכו אותה לשממה". בכך הושם קץ לבסיס יפו, אשר פעילותו הפיראטית הייתה בעלת ערך אסטרטגי במלחמת היהודים ברומאים.

לאחר הקרב ביפו העביר אספסיאנוס את הלגיונות הרומיים למנוחה בקיסריה, שם "הגיעה אליו הבשורה, כי קם מרד בעיר טבריה וגם העיר טריכי ("העיר הבצורה" ליד היאור, "הנקרא בפי יושבי המקום בשם ים גנוסר"). בראש שלושה לגיונות יצא אספסינוס לחסל גם את המטרד הזה. טבריה נכנעה ללא קרב והמורדים התרכזו בטריכי. "ולבני העיר היו סירות רבות ביאור למצא שם מנוס.. וגם היו מוכנות למלחמת-הים לעת מצא..והרומאים רדפו אחריהם ולחצו אותם אל הספינות. והם הפליגו אל מקום, אשר יכלו להשיג משם את הרומאים בקלעיהם ושם הטילו את עגני ספינותיהם וסדרו אותן במערכה". בעיקרו, הוכרע הקרב ביבשה לאחר שטיטוס, בנו של אספסינוס הצליח לאגף את העיר ולמנוע קשר בינה לבין הים. אספסינוס "ירד אל היאור וצווה לבנות ספינות שיט, להלחם מהן עם הבורחים, והספינות נבנו במהרה, כי היו שם עצים רבים והמון אנשי-מלאכה.. ואחרי אשר הוכנו כל ספינות המלחמה הושיב בהן.. אנשי צבא, אשר תמצא ידו להכות את הבורחים.. והיהודים אשר נדחפו אל הסירות לא יכלו עוד לחתור אל היבשה.. וגם לא להלחם פנים בפנים, כי סירותיהם היו קטנות כדרך סירות השודדים.. וגם האנשים מתי המספר.. סבבו מרחוק.. ויש אשר קרבו אליהן מעט והשליכו אבנים ברומאים ממרחק או עברו עליהם, למען הכותם מקרוב. אולם.. בזה הרבו לעשות רעה לעצמם.. ולעמת זאת שמו עצמם למטרה לקלעי הרומים, ואלה אשר נועזו לגשת אל הרומאים נפגעו.. וטבעו עם סירותיהם.. זה היה קץ מלחמת המים ומספר חללי היהודים יחד עם הנופלים בעיר.. היה ששת אלפים וחמש מאות" (כתבי יוסף בן-מתתיהו, "תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים", חלק א', עמ' רז-ריז).

⁵ פרופ' רבן, היסטוריון וגיאולוג ימי (חוקר נמל קיסריה) טוען, בהסתמך על יוסיפוס פלביוס, שלהורדוס לא היה צי, אלא אוניה אחת ששרתה אותו במסעותיו.

ג. הנצחת הפעילות הימית במטבעות התקופה החשמונאית – רומית
 בתקופת הפריחה של הממלכה החשמונאית הוחל בטביעת מטבעות אוטונומיות.
 אלכסנדר ינאי, 76-103 לפסה"נ, הטביע על חלק מהמטבעות דגמים שונים של עוגני אוניות,
 המעידה על פעילות ימית, ככל הנראה מסחרית.
 רק בתקופת מלכותו של הורדוס, 37-4 לפסה"נ, מתרבות המטבעות המעידות על
 פעילות ימית ניכרת, מסחרית ומלחמתית כאחת. הדגמים המגוונים כללו: עוגנים, אפלטונים
 (עיטור בחרטומי האוניות דמוי כנף ציפור), משוטים וחרטום ניגוח. בר-כוכב השתמש
 במטבעות רומיים ואחרים מהמחזור וטבע בהם את דגמיו, שהיו בעלי אופי יהודי מובהק, אך
 ללא זכר לפעילות ימית כלשהי.

מוטיב ימי במטבע מתקופת הורדוס ארכילאוס

הועתק למטבע האגורה של מדינת ישראל

לאחר כ-2,000 שנה: הדרך נסללת להקמתו של צי המלחמה העברי בעת
 החדשה – סירות הפלי"ם 'דב', 'רבקה' ו'תרצה' בעת אימון בנמל קיסריה העתיקה.

נספח: יהודה השבויה או הימית? מבוסס על כתבה מאת קובי לידרמן

שלט המתכת הכחול... ברחוב 'יהודה הימית' מספר 14 (ביפו)

עפ"י קובי לידרמן: "השלט הזה שווה כתבה. עד אתמול חשבתי שזה מידע סתמי, אבל כשבאתי לבקר שם היום - 10.1.2013, התברר לי ששלט המתכת הגדול מימין – "רח' יהודה הימית" - הוסר ונעלם. אין יותר שלט עשוי מאמייל ישן וטוב. מזל שיש בידנו תמונה, כי הכיתוב במרכז השלט מסביר את מקור השם. היום, לאורך הרחוב, לא תמצאו הסבר כלשהו לשם"

הכיתוב במרכז השלט:

"רח' יהודה הימית- שם המטבע המיוחד שטבעו הרומאים
לזכר ניצחונם על הצי היהודי המורד."

'יהודה הימית' בעקבות "מטבע עתיק"

מתוך מדריך הרחובות של תל אביב יפו - כתב וערך יחיעם פדן – לגבי הרחוב: "כתובת על מטבע שהנפיקה הקיסרות הרומית לרגל הניצחון שנחלו אניותיה על הצי של ממלכת יהודה בסוף ימי בית שני, 70 לספירה. בקרב קשה בימה של יפו [הערת מערכת: ראה לעיל, עדותו של יוסף בן-מתתיהו] הוטבעו ספינותיה של ממלכת יהודה, והרומאים - שראו בכך ניצחון אדיר - הנפיקו מטבע להנצחת הקרב. יוסף בן מתתיהו מספר כי הים פלט 4,200 גוויות לוחמים יהודים שטבעו: בנוסף לכך הרגו הרומאים כל מי שהצליח לשחות ולהגיע לחוף (קדמוניות היהודים ג', ט). בעבר נקרא רחוב זה בשמו של פייסל מלך עיראק, אחיו של עבדאללה הראשון מלך ירדן."

רחוב 'יהודה הימית' קיבל את שמו ממטבע יחידי המצוי במוזיאון בצרפת מאז 1836, ואין לו אחים בשום מקום אחר. פרופסור יעקב משורר כתב על המטבע הזה בפרוט רב בספרו הנהדר "הצד השלישי של המטבע" בפרק הזיכיונים עמודים 116 - 120 וזה סיכומו: "הזייפן נטל מטבע שחוק שטבע בו תיאור דומה עם הכתובת 'ודיאה קאפטה' - 'יהודה השבויה' ושינה אותה ל'יהודה הימית', כמובן בלטינית מ-CAPTA ל-NAVALIS."

'יהודה השבויה' - המקור.

'יהודה הימית' - הזיוף

זאב וילנאי (1900 - 1988), חוקר ארץ ישראל ועתיקותיה, היסטוריון וגיאוגרף היה זה שהציע את שם הרחוב 'יהודה הימית' אחרי שבמדריך ארץ ישראל שלו שהיה מאד נפוץ בשנות הארבעים והחמישים, הציג את ציור המטבע (המזויף) לצד קורות יהודי יפו.

עוד בלוף וחארטה עתיקה מחודשת (קובי לידרמן)

היום כמעט ברור לכל שאין מטבע כזה מקורי. המטבע המצוי בצרפת של 'יהודה הימית' הוא מטבע מפוברק. מטבע שעוצב בידי אדם על מטבע אחר והכיתוב בו שונה בכונה. פרופסור משורר המנוח עמד על כך לראשונה במקומותינו וכתב זאת מפורשות. בצרפת חשבו כך כבר ב-1872. נראה שוילנאי לא היה בקשר עם הצרפתים כשהציע לקרוא לרחוב פייסל בשם החדש, ונראה לי שזה בכל זאת שם נהדר גם אם אין באמת מטבע שכזה. לא כל דבר חייב להיות אמיתי ומקורי בחיים הנוכחיים וממש לאחרונה יוסי שחם אמר לי שבית המשפט בירושלים אפילו אמר את דברו בנושא. לכאורה מותר לזייף ולפברק עתיקות אבל אסור אולי שיתפסו אותך.